

İSLAM HUKUK FELSEFESİ: USUL'ÜL-FIKH İLMİ*

Prof. Dr. Hüseyin ATAY*

Özet

Bu çalışma, İslam hukuk felsefesi olarak isimlendirilebileceğini düşündüğümüz fıkıh usûlüne dair yazılmış ilk eserlerin kaynaklık değerleri ve meseleleri işleyişleriyle ihtiva ettiği konuları ortaya koyma gayretidir. Bu bağlamda fıkıh usûlüne dair yazılmış klasik eserlerin muhteviyatları genel hatlarıyla verilerek okuyucuya karşılaştırma imkanı sunmaktadır. Çalışmada Hz. Peygamber'e vahiy gelmeden önce onun kullandığı bilginin kaynağı ile vahiyden sonraki bilgisinin kaynağı üzerinde durulmuş, bu bağlamda aklın önemine vurgu yapılmıştır. Klasik fıkıh usûlü eserleri değerlendirilken sünnetin işlevine de genel hatlarıyla değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *İslam Hukuk Felsefesi, Fıkıh Usûlü Eserleri, Sünnetin İşlevi*

Giriş

Yüce Allah insanı yarattı ve ona akıl verdi. Aklını kullanması için irade verdi. İradesini kullanması için güç verdi. Böylece akıllı, iradeli ve kudretli bir varlık yarattı. İnsan bu üç yeteneğini kullanarak Allah adına iyi olanı yapacak.

İnsan doğuşundan ölümüne kadar süre giden iki eği-

---

* Bu makale Prof. Dr. Hüseyin Atay tarafından 20-22 Haziran 2008 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen XIII. Kelam Koordinasyon Toplantısında tebliğ olarak sunulmuştur.

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

limli yaratıldı. Biri güven arama, öbürü ise öğrenme merakıdır. Güven arama ile varlığının sağlıklı devam etmesini sağlama ve koruma altına almaz. Öğrenme merakı ile bilgisinin çoğaltma, artırma ve iş görmesini iletme ve doğru, yararlı davranmadır. Güven arama ile bilgi öğrenme birbirine sebep sonuç ilişkisiyle bağlıdır. Güven arama ancak bilgi ve öğrenme ile olur.

Bu üç yeti insanın en üst nitelik yetileridir. Bunun dışında insanın yemesi, içmesi, üremesi, çoğalması, korkması, kaçması, saldırması, nefsi, ruhu, üstünlük çabası, dostluk ve düşmanlık yapması anlayışı zekası gibi karmaşık yetileri, eğilimleri bulunmaktadır. Bunların her birinin ulaşmak istediği, elde etmek istediği amaçlarına göre insanın cevap verme gereği ve ona göre tavır alma ve davranış sergileme eylemleri etkisinde kalmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, iki tür insan özelliğinin düzeyini bize anlatmaktadır:

“Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen ve¹ başkasının malı bir köle ile kendisine katımızdan verdiğimiz rızktan gizlice ve açıkça veren kimseyi örnek veriyor. Bunlar hiç eşit olur mu?”

“Allah iki adamı örnek veriyor. Hiçbir şeye gücü yetmeyen, efendisine yük olan, bir yere gönderse bir iyilik getirmeyen, dili tutuk biri ile doğru yolda olarak adaletle buyuran kimse bir olur mu?”²

Yüce Allah burada iki tip insanı örnek veriyor. Biri, tembelin teki, Allah'ın kendisine verdiği yetenekleri kullanmayıp aciz, beceriksiz bir işe yaramaz biri, öbürü de Allah'ın verdiği yetenekleri kullanıp herkese yardım elini uzatan biri oluyor.

İnsan değişik ve çeşitli güçle ve yeteneklerle donatıl-

---

¹ Arı, 16/75

² Arı, 16/76

mıştır. Bunların her birinin işleri, amacı bulunmaktadır. Bunlar insanın yönlenmesini yönetir ve sağlar ve bundan dolayı aralarında da çatışma ve yardımlaşma meydana gelir. Bu yardımlaşmalar ve çatışmalar başkalarına etki edecek derece insanı harekete geçirir ve insanın kişiliğini, bilincini, bilimini geliştirir, artırır. Doğru ve yanlış yapabilir. Hangi işi ve tutumu olumlu olarak artık ise ona göre nitelenir ve doğru kişi olur veya olumsuzlukla nitelenir, kötü kişi olur.

Adem'in iki oğlu Habil ile Kabil iki kardeş Habil aklını kullandı, Kabil zekasını kullandı ve çabuk acele iş yapmak suretiyle Habil'i öldürdü. Habil aklını kullandığı için, kardeşini öldürmeyi haklı bulmadı. İki kardeş arasında bu kadar ayrıcalığın olmasını ortaya koyan her birinin kişilik amacı idi. İşte insan aynı özden yaratılan iki kardeşte böyle ortaya çıkması insanlık tarihinde benzerlerinin meydana gelmesinin başlangıç örnekleridir.

Kabil kardeşinin ölüsünü ne yapacağını bilemedi. Allah, bir karga göndererek Kabil'e kardeşinin ölüsünü ne yapacağını dolaylı yoldan göstererek öğretti. Kabil kardeşini öldürmeyi düşünebildiği halde, ölüyü ne yapacağını düşünemedi.

Akıl doğruyu söyler, yanılmaz, ancak insanı iş yapmaya götüren, ona iş yaptırtan iradesidir. İrade insanın bir işi yapıp yapmama nedenidir. Bütün sorumluluk iradeye aittir. Ancak, insan aklını kullanırsa, iradesini aklına teslim ederse, o zaman irade istediğini yapamaz. İrade de insanı amacına götürür. Amaç insanın ulaşmak istediği hedefidir. İnsan aklını kullanıp düşünürse, faydalı, yararlı ve güzel olanı ve bunların iyi ve sürekli olduklarını daha iyi ve sağlıklı yapar. Her insanın aklı vardır. Ne var ki kimi insanlar akıllarını kullanmazlar. Akıl insanı düşündürür, aceleci insan düşünmeye vakit ayırmadan amacına acele ulaşmak

ister ve tökezler. Yalnız bireysel insan değil, toplumsal kuruluşlar ve devletler, hükümetler de düşünmeden, akıllarını kullanmadan, akıllarının dediğini yapmayarak yanlış yaparlar.

Yüce Allah insana akıl verdi ve ona göre hareket etmesini ve işlerini ona göre yürütmesini emretti ve insanı sorumlu tutarak başını derde soktu. İnsanın bir sürü kendi başına iş yapacak ve yaptıracak yeteneği ve değişik eğilimleri ve gereksinimleri içinde bazıları akli dinlemiyor, insanı yanlış yapmaya sürüklüyor.

Yüce Allah insanı yanlış yapmaktan kurtarmak için akli desteklemek, insanı aklını kullanmaya özendirmek ve zorlamak için ayrıca bazı insanlar aracılığıyla insana sözlü bilgi gönderdi. Kabil'e kargayı gönderdiği gibi, bu sefer insana kendisini insan aracılığı ile vahiy bilgisi göndererek insana iki doğruluk rehberi sağladı. Gönderilen vahiy bilgisi akla yardımcı olacak ve daha güçlü olarak insana doğruyu yapmasına zorlayacak.

Kuranı Kerim Yüce Allah'ın son sözlü bildirgesidir. Akıllı insanların yani akıllarını kullananların bu vahiy bilgisine muhtaç olmadıklarını açıkça söyleyerek, akıllıları yine de överek insanları akıllarını kullanmaya özendiriyor ama bunu anlayan da ne kadar azdır.

“Allahın size artığı ve acıması olmasaydı, ant olsun, azın dışında şeytana uyardınız”.³

Yani, Allah acıyarak artık bilgi (vahiy) göndermemiş olsaydı, içinizde yanlış yönlendiren güçlere uyardınız. Bu ayetin anlamını düşünmeden önce, şöyle düşünmüştüm. Vahiy gönderilmeyen milletler içinde ve sonunda Kuran gelmeden de önce ve geldikten sonra da Kuran'dan haberi olmayan milletler içinde akılları ile doğruyu bulan, doğruyu uygulayan insanlar vardır. Akıl onlara yetmektedir. Vahye

---

³ Kadınlar, 4/83

ihtiyaçları olmuyor. Sonra bu ayetin üzerinde düşününce, bu ayet bazı insanların artık bilgi olan vahye sahip olmadan doğruyu bulup ona uyabildiklerini ifade ediyor. Mutezile'nin bu ayeti kanıt olarak kullanıp kullanmadığına rastladığımı hatırlamıyorum. Onlar ve Maturidi İsrâ (15) suresindeki “elçi (resul) göndermedikçe azap etmeyiz” deki elçiyi akıl olarak anlamalarında isabet ettiklerini Kuran'ının felsefesini ve bütün insanları kapsadığını görmek mümkündür.

Hz. Peygamber kırk yaşına kadar aklına göre hareket etti, yaşamını aklına göre düzenledi ve yönetti. Kırk yaşında kendisine vahiy gelmeye başladı, kendisinin vahye ihtiyacı yoktu. Vahiy başkalarına anlatmak için, kendisine geldi. Bu dürüstlükte de tek değildi. Onun gibi dürüst olanlar da kendilerine vahyin gelmesine yetkin ve layık olduklarına inanıyorlardı. Yüce Allah Hz. Muhammed'i seçmede isabet etmesini de böylece kolay anlamak gerekir.

Bazı kimselerin Kuranı Kerim'in getirdiği yasaklara itiraz etmelerine hiçbir gereçleri bulunmamaktadır. Daha önce milletlerde olan yasakları düzenli ve vurgulu bir biçimde ortaya koydu. Eski milletlerde olan kimi yasakları kaldırdı. Adam öldürmek, zina etmek, hırsızlık yapmak, faizle kazanç sağlamak, yalan söylemek, çapulculuk yapmak gibi yasaklar geçmiş milletlerde vardı. Kuran'ı Kerim disiplinli, nezaketli, huzurlu ve mutlu bir toplum düzeni kurmanın temel ilke ve hükümlerini getirdi.

Kuran'ı Kerim, geçmiş ilah ve ilahsız dinlerin yanlışlarını düzeltmek ve onların iyilik ve doğru ilke ve hükümlerine gereken iyilik ve doğruluk ilke ve hükümleri ekleyerek, insanoğluna her zaman ve her yerde düzenli, mutlu, neşeli, sevinçli ve sevimli bir yaşam sürmesini sağlamak için gelmiştir ve aramızda bulunmaya devam etmektedir.

Hz. Peygambere vahiy gelmezden önce bilgi ve hüküm kaynağı aklı ve düşüncesi idi. Vahiy gelmeye başladık-

tan sonra Hz. Peygamberin hüküm kaynağı akıllı ve Kuran oldu. Ancak Hz. Peygamberin vahiyden sonraki hayatı boyunca hüküm kaynağı iki oldu.

1-Akıl

2-Kuran

Akıl Kuran'dan ayrı bir hüküm kaynağı olmasına olan ihtiyaç Kuran'da açık olmayan hükümleri kendi içtihat ederek ortaya koymasındır. Aslında Kuran'ı ilk akıl kitabı olarak görmemiz lazımdır. Kuran'daki hüküm bildiren ayetler hem hüküm, hem de yöntem ifade ederler. Bunu öncekileri felsefe ve kelam yani Klasik Kelam (Tanrıbilimi-Theology) kitabı olduğunu da söylüyordum. Şimdi de Fıkıh Usulu Kitabı olduğunu da ekliyorum. Çünkü Kuran'da hem felsefenin, hem kelamın, hem de fıkıh usulünün temel kuralları bulunmaktadır. 1965 yılında Chicago'da Theology of Old and New Testaments adlı kitapları görünce, Theology of the Kur'an da olmalıdır, diye düşündüm.

Hz. Peygamberlerden sonra Sahabenin hüküm verme kaynağı Kuran ve akıl (ictihat) idi. Müslümanlık dört halife dönemi olan 30 yıllık bir süre içinde hızlı yayıldı. Mısır, Suriye Kafkaslara kadar Irak ve Afganistan'a kadar İran fethedilmişti. Hz. Peygamber İslamiyeti kendi zamanında Müslüman olan Arapların ihtiyaçları kadar anlatmıştı. Arapların hepsi kendi zamanında Müslüman olmamıştı. Çok kısa bir süre içinde tarihi gelenek, kültür ve medeniyetleri bulunan milyonlarca insanın yönetimi için Hz. Peygamberin açıklamaları yeterli değildi. İlk Müslümanların içlerinde büyük çapta Hıristiyan, Mecusi, Yahudi ve Sabii bulunan yepyeni büyük bir devleti yönetmek kolay değildi. Siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel, ilmi ve dini, hukuki olayların okyanus dalgaları gibi birbiriyle karşı karşıya gelmeleri, çatışmaları düşünülecek olursa, onları yönetmek hem alimlerin, hem yöneticilerin ne kadar büyük bir güç ve geniş an-

layışa muhtaç oldukları anlaşılır. Dört halife döneminde bunu oldukça iyi bir başarı ile İslam'ın zamana göre temellerini atmış ve yerleştirmişlerdi. Fethettikleri yerlerde tam yönetim egemenliğini yerleştirmiş ve bu memleketlerin tarihi varislerinin ayaklanıp memleketlerini geri alma teşebbüsleri, düşünceler ve güçleri İslam potası içinde erimiş ve Müslüman olarak İslam ilmine, kültürüne ve inancına katkıda bulunmuş ve İslam'ın dünya medeniyeti kurmasına en büyük hizmeti vermişlerdir.

İlk Müslümanları çok beğeniyorum. İslam'ı yaymalarını üç sebebe dayandırıyorum.

Birincisi, dürüst idiler, disiplinli ve adil idiler. İkincisi, İslam'ın hoş görüşüne ve din özgürlüğüne sahip idiler, bağnaz, dar kafalı, militan değillerdi. Üçüncü olarak, Kuran'ın ilme verdiği önemi iyi kavramış ve onu öğrenmekte yarış halinde idiler.

Devlet millete tabi idi ve millete hizmet etmek peşinde idi. Bu durum üçüncü (9.M.) asra kadar devam etti. Kumandan Irak'tan Medine'ye geliyor ve halife Ömer'e diyor ki, bu ganimet kervanının başı buraya geldi, sonu henüz Irak'tan hareket etmedi deyince, Hz. Ömer Allah'a şükret diyor, hiçbir çapula ve talana uğramadan güven içinde geldiği için Allah'a şükreder ve kumandan Hz. Ömer'e, bu senin dürüstlüğü'nün sonucudur, der.

İşte üçüncü (9.M.) asırdan sonra millet devlete tabi olmaya başladı ve milleti yoldan çıkardı ve bozdu. Toplumda, bunca kitlesel amansız, zararlı ve çapul, talan olayları oluyor, devletin başındakilerinin kılı kıpırdamıyor. İşte buna devletin milleti denir, milletin devleti değil. Millette andığımız üç şartın hiçbirisi kalmamış, devlet adaleti, özgürlüğün her çeşidini kısıtladı ve kaldırdı, ilim adamını da kendine düşman yetiştiriyor gibi görmeye devam ediyor. İşte ilk Müslümanlar-devlet ve millet olarak- öyle idi ve dünyaya

medeniyet ihraç ediyorlardı. Bu, devlet millet meselesidir. Şimdi, İslam'dan sırf Kuran'ı alıp zamanımıza getirmek tek çıkış yolu olabilir.

İlk Müslümanların elinde başı, ortası ve sonu belli bir Kuran vardı. Birkaç tane de hadis ve sünnet (uygulama) yanında herkes düşün üretmeye koyuldu ve çok değişik, çelişkili fikirler ortaya atıldı, yazıldı, çizildi, uygulandı. Fethedilen milletlerin ilimlerinden, Müslüman olan ve olmayan insanların olumlu ve olumsuz katkıları İslam toplumunda bir yarış meydana getirdi. Kuran'ın dürüstlük, özgürlük ve ilim teşviki insanları etkiledi. Böylece milletin muhtaç olduğu hukuki, sosyal, ahlaki, siyasi, kültürel, iktisadi kanunlara olan ihtiyacına dair bir sürü hükümlerin hepsi ne Kuran'da ne de Hz. Peygamberin sözlerinde vardı. Hz. Peygamber de hayatında içtihat etmeye teşvik etmişti. Aslında hüküm çıkarmak, bir duruma ve olaya çözüm getirecek bir fikir ileri sürmek Kuran'ın önerileri içinde de vardır. İlk Müslümanlar bu ilkeyi ve teşviki çok iyi değerlendirdiler. Herkes fikir üretme yarışına girdi. Bu, aynı zamanda insana toplum içinde de bir kişilik ve şeref kazanma sebebi oluyordu. Herkesin fikri bir dağınıklık içinde olması da alimleri düşünmeye sevk ettiği söylenen fikirleri sınıflamak, düzenlemek için eserler verilmeye başladı. Bu hususta yazılanlar içinde bize kadar ulaşan 204 H. (819 M.) yılında ölen Ebu Abdullah Muhammed b./ İdris Şafii'nin yazdığı er-Risale adlı eseridir.

Fahreddin Razi İmamı Şafii hakkında şöyle diyor:

Şafii'nin usul ilmine nispeti Aristo'nun mantık ilmine ve Halil b. Ahmet'in aruz ilmine nispeti gibidir. İnsanlar Aristo'dan önce sırf salim tabiatlarına göre delil getirir ve itiraz ederlerdi, tarifleri ve delilleri sıralayacak durumu bildiren bir kuralları yoktu. Sözleri karşılık ve çapraşık idi. Aristo insanlara mantık ilmini çıkardı, tarif ve delilleri ken-

dileriyle bilecekleri külli bir kanun koydu.⁴

Bunun gibi İmam Şafii'den önce insanlar da Usul-u-ül-Fıkh meseleleri hakkında konuşuyorlardı, delil getiriyor ve itiraz ediyorlardı. Şeriatın delilleri, onların taaruz ve tercih keyfiyetlerini bilmeleri hususunda başvuracakları bir kanunları yoktu. İmamı Şafii Usul-ül Fıkh ilmini çıkarmış ve şeriatın delillerinin sırasını bilecekleri bir külli kanun ortaya koymuştur.⁵

A- İmamı Şafii'nin Risalesinin konu başlıkları şöyledir:

Kuran'ın beyanı ve sünnetin beyanı ile başlar, sonra, içtihat ve kıyası anlatır. Kuran'daki umum ve hususu örnekleyerek açıklar. Umum ve husus'un birbirine tedahülünü anlatır. Bunları anlatırken ayet ve hadisi kullanır, uzun tartışmaya girmez. Sonra bu konular başka bir münasebetle başka yerde de zikredilir. Tam bir konu birliği bulunmaz. Nasih ve mensuhten, hadislerin illetlerin, haberi vahidin delil sayılacağından, icma ve kıyastan bahseder. Habere muhalif olan istihsanı anmanın haram olduğunu söyler.

İmamı Şafii'nin bizim tespitimize göre şöyle bir temel kuralı her zaman uyguluyor. Aslında Usul-ül-Fıkh'ın ilk ve temel kuralı budur:

- a) Önce Kuran'ın koyduğu ve açıkladığı hükümleri zikreder.
- b) Sonra sünnetin açıkladığı hükümleri beyan eder.
- c) Kuran'ın koyduğu bu hükümlerin içtihat ile açık-

---

⁴ Fahreddin Razi'nın, Aristo'nun mantığı ortaya koymasını bu kadar güzel bilmesi, İslam alimlerinin Yunan felsefesine ne derece vakıf olduklarını gösterir. Ayrıca Aristo da mantığı ortaya koyarken insanın doğasına ve aklına uygun olan kuralları ifade etmesinden ibaret olduğu bilindiği halde Aristo mantığına düşman olmanın ne kadar saçma olduğu görülüyor.

⁵ Mustafa Abdurrazık, Temhid el-Felsefe el-İslamiye 233, Ahmet Emin, Duhal-İslam 2/228

landığını ve Kuran'a dayanarak içtihadın meşruluğunu ve bir delil olduğunu anlatır.

İçtihadın yalnız din hükümlerinde olmayıp dünya işlerinde de gerekli olduğu ve bunun da akli kullanmak olduğu yaptığı istidlallerden anlaşılıyor.

İmamı Şafii'nin fikir ve hareketinden içtihadın iki işlevi olduğu anlaşılıyor.

1-Birincisi, Kuran ve hadisi açıklamak

2-İkincisi ise, Kuran ve hadiste hüküm bulunmayan meselenin hükmünü bulmaktır.

İçtihat birinci durumda açıklama ilkesi, ikinci durumda yeni hüküm verme kaynağıdır.

Sünnetin üç türlü işlevi vardır. a) Kuran'ı aynen desteklemek, b) Kuran'ı açıklamak, c) Müstakillen hüküm vermek.

Şafii, Razi'nın dediği gibi salim fitrata dayanır, akli istidlalleri kullanır. Buna semantik bir yöntem diyebiliriz. Çünkü dil anlayışını izliyor.

Burada ilk dönem alimlerin akli kullanım yöntemlerine dikkat edilmesi gerekir. Kimine göre akıl bir anlama aletidir. Söylenilen sözleri ve rivayet edilen lafızları ancak basit halkın anlayışı kadar anlar. Diğer bir deyimle aklın söz ve lafız "ne dedi?" yi anlamak kadar, bir anlayışa hakkı olduğu kabul edilir. Kimi alimler de akıl, hem anlama aracı, hem de ne demek istendiği yani söylenenden söylenmeyeni anlama yetkisi olduğunu kabul ederler. Birincilere lafızcılar, ikincilere akılcılar denmiştir. Bu, aklın kullanımının ilk sınıflanmasıdır.

İmamı Şafii Risale'sinde akli anlama aracı olarak kullanıp onu ikinci sıraya koymaktadır. İmamı Şafii'den sonra Risale'sini dört kişi şerh etmiştir. Sayrafi (330), Ebul Velid Nisaburi (349), Kaffal eş-Şaşî (336 veya 365), Abdul-

lah b. Yusuf Ebu Muhammed Cuveyni (438).

İmamı Şafii'nin Risale'sine fukahenin yöntemi denmeyeceği gibi kelamcılarının yöntemi de denemez. Çünkü kendisi Kelam karşıtı olduğu için Kelamcılarının akli esas almalarına da asla yanaşmaz. Bana göre onun "Usulül-Fıkh" yöntemine "Hadisci Usul-ül Fıkh" denmelidir.

İslam'da insanın bütün hayatını içine alanı fıkıh bilimi olduğunu ifade eden İmamı Azam'ın (150 H. 767 M.) fıkıh ilmine yapmış olduğu tanımdır. O, "fıkıhı, insanın lehine ve aleyhine olan hükümleri bilmek" yani insanın yapması ve yapmaması gereken işlerden bahseden bir ilim olduğu olarak tanımlar. Toplumda yöneten de yönetilen de bu tanımın kapsamı içine girmektedir. Bu tanım ilk Müslümanların durumlarını çok kapsamlı ve kaplamalı bir biçimde ifade etmektedir. Çünkü İslam'ın doğduğu Arap yarımadasında devlet geleneği olmadığı gibi toplumun yazılı bir hukuk kanunu, bir ahlak düzeni, bir ticaret kanunu ve benzeri yoktu. İmamı Azam'ın bu tanımı Kuran'ın insanın yaşamasına ait kapsamlı hükümlerinin bir fakih tarafından çok kısa bir tanımı idi.

İslam'ın ilk iki yüz yılında Müslümanlar çok rahat, çok serbest, tam bir özgürlük içinde kendilerini görüyorlardı. Elleri başı sonu belli çok geniş anlayışa uygun Kuran'dan başka bir miktar da Hz. Peygamberin sözleri vardı. Herkes anladığını ve bildiğini söylüyor, öğrendiğini, duyduğunu anlatıyordu ve toplum karmakarışık idi. Abdullah b. Mukaffa, bu durumu Ebu Cafer Mansur'a bir raporla "Risaletus-Sahabe" ile bildirmiş ise de, bir sonuç elde edilememişti. Durumu toplum kendi kendine çözdü ve karışıklık ortadan kalktı. Hodayı nabit gibi yani başlangıçta bir amaç ve plan dahilinde olmadan yetişen büyük bilginlerin etrafında insanlar kümeleşip toplanarak toplum kendiliğinden uyacakları imamları, önderleri seçip onlara bağlandı.

Böylece mezhepler kendiliğinden teşekkül etti. Siyasilerin yapamadığını veya yapmak istemediğini ilim adamları yaptılar. Burada toplumsal iki olayın olduğu görülmektedir. Biri, hiçbir maddi çıkar peşinde olmayan ilim adamlarının ilim yapmaları, diğeri de halkın ilme önem vermesi ve ilim adamlarının peşinden gitmesi ile sağlam ve düzenli bir toplum oluştu. İmamı Azam'ın, İmamı Malik'in, İmamı Şafii'nin ve sonunda Ahmed b. Hanbel'in ve Caferi Sadığın yetişmesi böyle olmuştur.

Fıkıh çalışmaları konusunda iki eğilim ortaya çıktı. İkisini de Aristo mantığı terimiyle adlandırdılar. Biri, tüme varım, diğeri tümünden gelim. Tüme varımı Hanefiler, tümünden gelimi kelamcı Şafii'ler kullandı. Birinciye Hanefilerin, ikinciye Kelamcılarının yöntemi demek tam dengeli ve karşıt bir deyimleme olmaz. İkisi de akla önem verir ve akılcı yöntemdir. Ancak, tüme varım yöntemi deneye ve gözleme dayandığı için, buna ilmi yöntem, tümünden gelim ise önce düşünüp sonra uygulamaya geçtiği için ona ise felsefi yöntem demek doğru olur.

Benim dikkatimi çeken, belki başkalarının da dikkatinden kaçmayan, İmamı Şafii'nin Kelam düşmanı ve akla öncelik vermeye karşı tutumuna göre Usul-ül Fıkıh ilminde Şafii kadıların (fakihlerin) felsefi yöntemi tutmalarındır ve ilk başları aynı zamanda Mutezili olmalarındır. Böyle olmaları çok yerinde olması çok güzel felsefi ve ilmi çalışmayı seleflerinin tersine ilerletmeye ve geliştirmeye yardım etmişlerdir.

Tüme varım yönteminde, sorunlar, olgular ve olaylar tek tek alınır, incelenir, tecrübe edilir, denenir, gözlenir, her birine verilen hükümlerin ortak niteliği ve nedeni tespit edilerek bir ortak kural konur. İşte tikelden tümele gitmek böyle olur. Hanefiler bunu kullanmışlardır. Böyle ulaşılan bir kural, fertlere, cüzi olaylara, bireysel eylemlere daha isabetli uygulama imkanı olur.

Yöneticilerimiz bu yöntemi kullanmadıkları için yaptıkları kanunları, tüzükleri ilk önce kendileri bozmaktadır. Binanın içinde yaptıkları kanunlar topluma uymamaktadır. Dışarı çıkınca önce kendi kanuna aykırı hareket ediyor. Yapılacak bir kanun o konuda toplum iyi incelenmeli, sebepleri araştırılmalı nasıl düzeltilecekse ona göre kanun çıkarılmalıdır. İslam dünyasının ve Türkiye'nin asla ıslah edilememesinin nedeni tüme varım ilmi yöntemi kanunlarda kullanmamalarıdır. Doğrusu, tüme varım yönteminde, tümünden gelim de vardır ve uygulanıyor. Yoksa tüme varmanın bir anlamı olmaz.

İslam dünyasında ilk asırdan beri uygulaması kimsenin de değindiğine rastlamadığım başka bir yöntem vardır. Buna hadisçiler, rivayetçiler ilk andan beri kullandıkları gibi üçüncü asırda akla karşı ortaya çıkan üç rivayetçiler (hadisçiler, tasavvufçular, mukallit fıkıhçılar) bu yöntemi kullanıyorlar. İslam'ı yaşanmaz hale sokan bunlardır. Bir hadisi, bir ayeti, bir olay hakkındaki rivayeti alıp genel bir kural olarak her şeye uygulamalarıdır. İşte bu yöntem ve yol tümünden gelimin yanlış bir uygulaması olarak görünüyor.

Tümünden gelim yöntemi şudur.

Bu yöntemde önce kural ve genel bir hüküm konup tespit edilir, sonra o kuralın veya kanunun altına giren fertlere ve tikel nesnelere ve olaylara uygulanır. Ancak bunu yaparken fertleri ayrı ayrı inceleyip kuralın altına hangi yönden ve nasıl gireceklerini tespit etmek gerekir. Ne var ki, uygulanacak ferdi ve cüzi olaylar görgüye, deneye dayanarak değil düşünerek, tasarlanarak yapılır. Bu, fiilen vuku bulan tikel ve bireysel olaylara tıpatıp uymayabilir. Bu, üstten yönetmeye, ben yaptım oldu veya olur gibi bir baskıya sebep olur. Uygulanması zor olan kanunlar bu tip tümünden gelim yoluyla yapılan kanunlardır. Eşarilikte kader inancı

kanunu buna göre çalışır, Maturidilikte ise cüzi irade kanunu tümevarım yöntemine uygun düşer. Üçüncü h. (9.m.) asırdan sonra bütün mezhepler bin yıl önce yazılan fıkıh kitaplarına uyarak toplumları yönetmeleri tam bir aymazlık içinde tümdengelim yöntemine göre Müslümanlık yapıyor ve yaptırdıkları için, gerçek Kuran Müslümanlığı olmuyor. Çünkü Kuran Müslümanlığı ilme ve akla dayanır, taklide dayanmaz. Zira taklit ilim sayılmaz.

İbn Haldun (808h. 1405m.) bu konuda şöyle der:

'Hanefi fakihleri Usul'e dair eser yazıp kaidelerini tetkik etmekte uzun uzadıya sözler söylediler. Kelamcılar da yazdı. Ne var ki fakihlerin yazıları fıkha daha çok yakındı, verdikleri misaller, getirdikleri deliller ve meseleleri fıkhanın ince ve felsefi manaları üzerine kurmalarından ötürü ferî meselelere daha layıktı. Kelamcılar fıkıhtan mesele şekillerini tecrid edip mümkün olduğu kadar akli istidlale yönelmişlerdi. Zira mesleklerine hakim olan ve metotlarının gereği de bu yöntemdi. Hanefi fakihlerinin fıkhanın derin manalarına inmekte, mümkün olduğu kadar Usul'ün konularını fıkhanın meselelerinden çıkarıp almakta maharetleri vardı.'⁶

Muhammed Hudari, kelamcıların yöntemini şöyle açıkladı: Usulcü kelamcılar, kelam ilminin yöntemini takip ettiler. Mezheplerin ferî meselelerine uygun olup olmadığına bakmadan kurallarını anlattılar. Aklın ve kuralların delillerini teyit ettiğini tespit edip muhalif olanları reddettiler. Mezheplerin ferî meseleleriyle rasgele pek az meşgul oldular.

Hanefi usulcülere gelince, mezheplerin ferîlerini kurallara uygulamaya riayet ettiler. Öyle ki, imamlarından nakledilen ferî meselelere göre kuralları uyarladılar.⁷ Eğer

⁶ İbn Haldun, Mukaddime 248.

⁷ Kurala göre meseleyi çözmediler de, meseleyi esas alıp kuralı ona göre

kurala fıkhi mesele uymuyorsa, kuralı meseleye uyacak şekilde ayarlıyorlar. Bunun için bazen tuhaf kurallar ortaya koymaya mecbur oldular.⁸

İslam fıkhında ilk usul eseri verenin Ebu Yusuf olduğu ancak eserinin bize intikal etmediği söyleniyorsa da bu bir rivayetten ibaret gibi kalıyor. Ebu Yusuf ünlü ve devletin en yüksek görevinde bulunan ve yazdığı eser 'Harac' kitabı ellerde dolaştığı gibi dolaşması gerekirdi, diye düşünüyorum. Sonra yazdığı usul'un eserini özel bir adı da anılmıyor. İslam hukukunda, elimize ulaşan ilk eser İmam Şafi'nin Risalesi olduğu kesinlik kazanıyor. Tarih sırasına göre yazılmış Usul-ül Fıkh eserlerinin orijinallerini saymak faydalı olur.

B- El-Cedel -MeahızuşŞeria

Şafi'nin risalesinden sonra orijinal olarak yapılan Usul-ül-Fıkh eseri 'el-cedel' ve 'Meahızuş Şeria' adında İmamı Maturidi'nin (333 h. 944m.) yazdığı iki eserdir. İmamı Maturidi'nin hal tercümelerinde bu iki eser zikredilmekte ise de henüz bize kadar ulaşmadı.⁹ Maturidi'nin, Kelamda et-Tevhid ve Tefsirde et-Tevilat basılmıştır. Yalnız, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed Semerkand(H. 539/M. 1144) Mizanu'l- Usul fi Necati'l- Ukul adlı eserinde İmam Maturidi'den "Emr" konusunda alıntı yapıyor.¹⁰ Bu da müellifin zamanında kitabın mevcut olduğunu gösteriyor.

---

ifade ettiler. Onun için bazı meseleleri kurala uydurmak veya kuralı anlamak ve anlatmakta sıkıntı yaşandığını müşahede ettim.

⁸ Muhammed Hudari, Usul-ül-Fıkh, 8-9, 1969, Mısır.

⁹ Ali Abdulfetteh Magribi, İmamı Elis-Sunne vel Cemaa (Ebu Mansur Maturudi) 22, Mısır, 1985.

¹⁰ Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed Semerkand, Mizanu'l- Usul fi Necati'l- Ukul, s. 4, 85, 145,157, Dr. Zeki Abdülber tarafından incelenmiş 1981 yılında Kahire'de basılmıştır.

C- El-Usûl

Ebul Hasan ubeydullah b. Hasan Kerhi (260-340h., 873-951m.)¹¹ 'el-Usul' adında bir eser yazmıştır. Ebu Zeyd Bebbusi'nin Mısır'da Matbaatul-Edebiyye'de tarihsiz basılmış 'Tesisul-Nazar' adlı eserin sonunda ki (80- 87) sayfalarında bulunur ve Ebu Hafs Ömer Neseft (537) misaller ve şevahid ile onu açıkladı. Koca bu "Usul" eserini Şam'da tarihsiz basılan Kabbani'nin tahkikini de esas alarak, Türkiye'de üzerinde yapılan çalışmaları da göz önünde bulundurarak Tesisi'n- Nazar isimli eserin tercümesinin sonuna bu eseri de eklemiştir.¹²

D- El-Fusûl Fi'l-Usûl

Irak'ta Hanefilerin reisi ve müçtehit olan Ebul Hasan Kerhi'nin öğrencisi olan Ebu Bekir Cessas'ın İstanbul'da 1335h. 1916m. Yılında 'Ahkamul Kur'an' adlı üç ciltlik eseri basılmıştır. Bize kadar ulaşan usul eserleri içinde en hacimli olan usul eseri ve usul'ün bütün konularını içeren Ebu Bekir Ahmet b. Ali Razi Cessas (305-370h. 917-980m.) 'el-Fusul fil-Usul' adında yazmış olduğu eserdir.¹³ Kitap bab'lara ve bab'lar fasıllara ve bazen konulara ayrılmış, kitap düzenine göre yazılmıştır.

El-Fusûl fi'l-Usûl'ün düzeni

Birinci cilt:

1.bölüm. Umum konusu, 40- 53

2.bölüm. Nass konusu 59- 61

---

¹¹ Ebul Hasan Kerhi Irak'ta Hanefilerin reisi idi. Hayatının sonunda felç oldu. Arkadaşları Suriye'nin Meliki, Seyfuddevle Hemdani'ye (Ali b. Abdullah 303-356h. 915-965m.) geçimine yardımda bulunmasını istedikleri bir mektup yazdılar. Kerhi bunu öğrenince ağladı ve 'Allah'ım rızkımı bana verdiğin yönden ver' diye dua etti. Yardım gelmeden öldü. (Zuhrul İslam 1/123, A.Emine, Mısır, 1945.

¹² Ebu Zeyd ed-Debusi, Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi, ter., Ferhat Koca, Ankara 2002, s. 257-275

¹³ 1994 yılında, Uceyl Casım Neşemi tarafından incelenmiş dört cilt halinde Kuveyt devletinde basılmıştır.

- 3.bölüm. Mücmel konusu 63- 79
- 4.bölüm. Atıf harflerinin anlamları 83- 96
- 5.bölüm Umum'daki ihtilaf 99- 133
- 6.bölüm. Umum husus 135- 141
- 7.bölüm. Tahsisin yönleri 142- 152
- 8.bölüm. Tek haberle umumun tahsisi 155- 207
- 9.bölüm. Kıyasla umumun tahsisi 211- 242
- 10.bölüm. Umumun tahsisinden geri kalan 245- 254
- 11.bölüm. Haram ve helalin çözümü 257- 261
- 12.bölüm. İstisna 265- 279
- 13.bölüm. İcma ve sünnet 283- 285
- 14.bölüm. Delil ve Hitab 289- 323
- 15.bölüm. Mücmelin hükmü 327- 334
- 16.bölüm. Sebepsiz söz 337- 347
- 17.bölüm. Olumsuzluk (nefy) edatı 351- 355
- 18.bölüm. Hakikat ve mecaz 359- 370
- 19.bölüm. Muhkem ve Muteşabih 370- 377
- 20.bölüm. Umum, husus, mücmel, müfesser 381- 420
- 21.bölüm. Umum olan iki haber 423- 425

İkinci cilt:

- 22.bölüm. Beyanın niteliği. 6- 14
- 23.bölüm. Beyanın çeşitleri. 22- 23
- 24.bölüm. Beyana muhtaç olan ve olmayan 27- 27
- 25.bölüm. Beyan kendisiyle olan. Kitap, sünnet, icma ve kıyas. 31- 31
- 26.bölüm. Beyanın ertelenmesi. 47- 73
- 27.bölüm. Emrin ne olduğu. 79- 82
- 28.bölüm. Emir sözü. 87- 89

30 ▪ İslam Hukuk Felsefesi: Usûlü'l-Fıkıh İlmi

- 29.bölüm. Zamanla kayıtsız emir. 105- 107
30.bölüm. Vakitli emir. 123- 127
31.bölüm. Mutlak emir. 135- 144
32.bölüm. Emirde seçmelik (beş fasıl). 149- 168
33.bölüm. Nehiy fesadı gerektirir mi? 171- 191
34.bölüm. Nasih ve Mensuh. 197- 199
35.bölüm. Neshi caiz olan ve olmayan. 203- 209
36.bölüm. Neshi caiz olan. 215- 217
37.bölüm. Daha ağır ile neshetme konusu. 223- 223
38.bölüm. Zamanından önce nesh. 229- 244
39.bölüm. Hükmü baki okunmasının neshi. 253- 268.
40.bölüm. Neshin birbirine yönleri (üç fasıl) 273- 316
41.bölüm. Birbirini nesheden ve etmeyen. 323- 326
42.bölüm. Sünnetle Kuran'ın neshi. 345- 367

Üçüncü cilt:

- 43.bölüm. Mensuh hükümler 5- 7
44.bölüm. Nesihte bir konu. 11- 13
45.bölüm. Önceki şariatların gereği. 17- 22
46.bölüm. Haberlerde ihtilaf. 31- 32
47.bölüm. Haberlerin dereceleri. 33- 58
48.bölüm. Teklik haberler. 61- 70
49.bölüm. Teklik haberlerin kabulü 73- 105
50.bölüm. Teklik haberlerin kabul şartları. 111- 122
51.bölüm. Teklik haber ravilerin durumu. 125- 141
52.bölüm. Mursel haber. 143- 158
53.bölüm. İki zıt haber. 159- 173
54.bölüm. Hadislerdeki artık sözler. 175- 179
55.bölüm. Hadisini inkar eden. 181- 185
56.bölüm. Mudellislerin rivayeti. 187- 192

- 57.bölüm. Sahabenin sözleri. 195- 199
- 58.bölüm. Sahabenin sözüne aykırı işi. 203- 211
- 59.bölüm. Hz. Peygamberin sözleri. 213- 228
- 60.bölüm. Hz. Peygamberin işlerinin hükmü. 231- 232
- 61.bölüm. Hz. Peygamberin sünnetleri. 235- 236
- 62.bölüm. Hz. Peygamberin içtihadı 239- 244
- 63.bölüm. Vahiyden önce nesnelere hükmü. 247- 248
- 64.bölüm. İcma. 255- 266
- 65.bölüm. Çağların icması. 271- 273
- 66.bölüm. İcmanın oluşumu. 277- 282
- 67.bölüm. İcmanın niteliği. 285- 289.
- 68.bölüm. İcmanın kiminle oluşacağı. 293- 303
- 69.bölüm. İcmanın oluştuğu vakit. 307- 311
- 70.bölüm. Azlık çokluk ihtilafı. 315 - 315
- 71.bölüm. Medinen icması. 321 - 326
- 72.bölüm. Selefın ihtilafından çıkış. 329 - 330
- 73.bölüm. Tabiiler konusu. 333 - 335
- 74.bölüm. İhtilaftan sonra icma. 339 - 341
- 75.bölüm. İki şey arasındaki hükümde eşitlik. 349 - 350
- 76.bölüm. İhtilafta icmanın değeri. 353 - 357
- 77.bölüm. Sahabeyi taklit. 361 - 365
- 78.bölüm. Düşünme gerekliliği, taklitin öğrenilmesi. 369 - 382
- 79.bölüm. Olumsuzluğun kanıtı. 385 - 395
- Dördüncü cilt:
- 80.bölüm. Kıyas ve içtihat. 7 - 13
- 81.bölüm. Olayların hüküm yönleri 17- 20
- 82.bölüm Olayların hükümlerinde içtihat ve kıyas 23- 95

(İçtihatın tarihçesi, Kıyasın ispatı, üç türlü ibadet, içtihadı akli delil, Kıyası reddedenlere reddiye, Şeri hükümlerin ak-
lın değerlendirilmesini kabul etmeyenlere reddiye.)

- 83.bölüm. Kıyasın çeşitleri. 99- 100
84.bölüm. Kıyasın olmayacağı yerler. 103- 122
85.bölüm. Kıyasın esasları. 127- 133
86.bölüm. Şer'i delillerin nitelikleri. 138- 144
87.bölüm. Aklın nedenli olduğu. 151- 152
88.bölüm. Nedenin sağlamlığı. 156- 171
89.bölüm. Hükümlerdeki ihtilaf. 175- 176
90.bölüm. Nedenin hüküm şartları. 179- 180
91.bölüm. Hükmün çeşitli nedenleri 183- 184
92.bölüm. Fer'in nedeni aslın nedenine zıt. 187- 189
93.bölüm. İki şeyin toplam hükmün nedeni oluşu. 193-
199
94.bölüm. Nedenlerin tearuzu. 204- 212
95.bölüm. Olayların hükümlerin akılların delil oluşu. 217-
218
96.bölüm. İstihsan. 224- 228
97.bölüm. İstihsanın mahiyeti. 231- 249
98.bölüm. Şer'i neden hükümlerin tahsisi. 255- 256
99.bölüm. Adı geçenlerle delil getirme. 259- 269
100.bölüm. Müçtehitlerin niteliği. 274- 275
101.bölüm. Müçtehid taklit. 281- 285
102.bölüm. Hz. Peygamberin yanında içtihat 289- 291
103.bölüm. Müçtehitlerin hükümlerinde ihtilaf. 295- 360
104.bölüm. İçtihadı gerektiren hüküm. 365- 372
105.bölüm. Ubeydullah b. Hasan Anberi konusu 373- 376

E- Mukaddime Fî Nuket Min Usûli'l-Fıkh

Ebu Bekir Muhammed b. Hasan Furek (406h. 1015m.)'in Mukaddime fi Nuket min Usul-il-Fıkh adlı eseri. Beyrut'ta, 1324h. 1906m. küçük boyda 14 sayfa olarak basılmıştır.¹⁴ Bu baskıda Hüseyin oğlu olarak geçmektedir. Kelamcıların yöntemine göre yazılmış ilk eser olduğu görülmektedir. İmamı Şafii'nin Risalesi hadisçilerin yönteminden sonra kelamcıların yöntemine bundan sonra geçilmiştir.

F- El-Umed el-Nihaye

Ebul Hasan Abdulcabbar b. Ahmed Esterabadi (415h. 1024m.) itikatta Mutezili olan Abdulcabbar Fıkıhta Şafii idi.

İmamı Şafii'den iki asır sonra (415 H. 1024 M.) gelen Abdulcebbar Şafii kadısı, ilk defa Kelam yöntemine göre Usul-ül Fıkh eseri vermiştir. Biri, el-Umed, öbürü el-Nihaye (eş-Şerriyyat)tır.

a) "el-Umed" eseri kaybolmuş, onun şerhi öğrencisi olan Ebul-Hüseyin Muhammed b. Ali b. Tayyib Basri (436 H. 1044 M.) tarafından yapılmıştır ve 1410 h. 1998m. yılında Dr. Abdulhamid b. Ali Ebu Cüneyd tarafından Medine –i Münevvere'de basılmıştır.

b) Eş-Şerriyyat, Kadı Abdulcebbar'ın "el-Muğni" adı altında yazdığı "el-Külliyyat" serisi içinde Usul-ül Fıkh'a dair bir cilttir. Mısır'da 1963'te basılmıştır.

Karafi (684 H. 1285 M.) Nefais'te (2.b. Topkapı 1353) Fahraddin Razi'nin el-Mahsul adlı eserinin çok faydalı olmasının sebebi, onu Ehli Sünnetin ve Mutezile'nin en iyi ve faziletli kitaplarından telif etmiş olduğuna dayandırır. Bunlar, İmamı Haremeynin el-Burhani, Gazali'nin Mustesfa'sı

---

¹⁴ Beyrut'ta Mecmuur Resail fi Usul-il-Fıkh adı altındaki mecmuada basıldı.

ile Mutezili Ebul-Hüseyin Muhammed b. Ali Basri'nin el-Mutemed'i ve Şerhul-Umed'i'dir.

Eş-Şeriyat'ın düzeni:

Umum ve husus 12- 24

Umum ve hususun çeşitleri 25- 38

Allah'ın hitabının çeşitleri, açıklanması 39- 58

Muhatapların durumları 59- 64

Hitabın anlamı ve ertelenmesi 65- 70

Hitabın tahsisi, istisnası 71- 80

Hitabın tespiti, dizisi 81- 86

Umumu tahsis eden deliller 87- 92

Nakli delil hükümleri 93- 103

Şer'i delillerin çeşitleri 104- 106

Emirler ve hükümleri 107- 129

Yasaklanmış işlerin çirkinliği 130- 137

Helal ve haram işi ve kişiyle ilişkisi 138- 143

Mubahın sebep ve şartları 144- 152

İcma'nın delil oluşu, çeşitleri 153- 223

İcma'nın dayanakları, delilsiz oluşu 224- 235

Ummetin ihtilafı 236- 245

Hz. Peygamberin işleri, sözleri, ikrarı 246- 275

Kıyas, içtihat, kıyasla ibadet edilip edilmeyeceği, kıyasın dayanağı ve nedeni, çeşitleri 276- 348

İlletlerin tercih sorunları 349- 354

İçtihat ve isabet edip etmemesi 355- 379

Teklik haber ve onunla ibadet 380- 386

G- Takvîmu'l-Edille

Ebu Zeyd Ubeydullah¹⁵ b. Ömer Debbusi (430h.

¹⁵ Yakut Hamevi, Mucemul-Buldanda 2/437, Tesisun Nazar adlı eserinin-

1038m.) Debbusiyede (Buhara ile Semerkant arasında) doğmuş, Hanefi kadılığı yapmıştır. İmamı Muhammed b. Hasan Şeybani, İmamı Azamın öğrencisine reddiye yazmış, cesareti ilmiyesi vardı, durumunu akli delillerle destekledi. Dinin aslının ibadetler, kefaretlar ve cezalar, işler ve eylemler olsun hepsinin meşru olması sebeplerine dayanır, yoksa onlara dair emre değil. Çünkü emir, sebebinden dolayı onu yapma emri geliyor. Halil Muhyiddin Meys tarafından tetkik edilmiştir. (Beyrut 2001, Takvimul-Edille)¹⁶

Takvimul-Edilenin konu başlıkları: el-Kavi fi diye 57 başlıktan sonra “Bab el-Kavl” olarak sonuna kadar sürer:

1. Kanıtların türleri: 13- 34
2. Konuşma türleri: 34- 36
3. Emirler:36 -48
4. Nehy -Yasak: 49- 54
5. Şeriatların sebepleri: 61- 67
6. İbadetler: 67- 93
7. Lafızların adları:94- 128
8. Hükümlerin kısımları: 130- 149
9. Mutak kelimeler: 160- 168
10. Şer’i hüccetler: 168- 169
11. Tekli haber ve ravi: 170- 217
12. Beyan konusu: 221- 227
13. Nesh babı: 228- 246

---

de, Katip Çelebi Keşfezzununda 1/467, adı Ubeydullah geçer, Laleli nüshasında M.Hudarinin Tarihi teşricinde 298. İbn İmad, Şezeratta 3/246 de Abdullah geçer.

¹⁶ Bu baskıda tetkik edilmiş yazmalar zikredilmediği gibi İstanbul Kütüphanelerindeki yazmaların da görülmediğini tahmin ediyorum. Takvimul-Edille tek cilt olarak 470 sayfa normal kitap boyutunda basılmıştır.

14. Hz. Peygamberin işleri: 247- 249
15. Öncekilerin şeriatı: 253- 256
16. Sahabeyi taklit: 256- 258
17. Kıyas konusu: 260- 334
18. Engeller-Nevahi: 334- 356
19. Karşıtlıklar: 356- 370
20. Neden ve sebep: 371- 382
21. Şartların türleri: 384- 388
22. Taklit ve çeşitleri: 389- 391
23. İlham: 392- 400
24. İstishab: 400- 402
25. Tard'ın çeşitleri: 402- 404
26. İstihsan: 404- 407
27. Müctehidin niteliği: 407- 415
28. Ehliyet: 417- 420
29. Özürlü düşen görevler: 421- 433
30. Akli kanıtlar: 442- 462
31. İnsanın bilmeden önce ve bildikten sonraki kabl durumu: 465-

Ğ-Şerhul-Umed

Ebul Hüseyin b. Ali Muhammed b. Tayyib Basri (436h. 1044m.) üç usul eseri vardır. Hocası Kadı Abdulcabbar gibi Mutezili ve Şafi'i idi. Karafının (684h. 1285m.) Nefais'de bildirdiğine göre, el-Mutemed eserinden başka, el-Umed şerhi ve el-Kıyasül Kebir ve el-Kıyasus-sağır adlı usul eserleri vardır. Bazı yerlerde müellifin künyesi yanlış olarak Ebul-Hasan diye geçer.

a) 'Umed şerhi'

Ebul Hüseyin Basri önce hocası Kadı Abdulcabbar'ın 'el-Umed' adlı eserini şerh etti. Bu şerh Dr.Abdulhamid b.

Ali Ebu Cüneyd tarafından incelenip, Medinei Münevvere'de 1410h. 1998m. yılında basıldı.

H- b) el-Mutemed¹⁷

Mutemedin önsözünde şöyle der:

Bu kitabı beni yazmaya sürükleyen sebep Kadı Abdulcabbar'ın 'el-Umed' eserini şerh edince, kitabın tertibinde bir meselenin tekrarında, Usul ül-Fıkha yaraşmayan ince kelami meselelerde, ilim kısımlarında zaruri olan ve istidlali olan, istidlalin ilmi gerektirip gerektirmemesinde vesaire, kitabın yolunu tuttum, kitap uzadıkça uzadı. Bunun üzerine babları tekrar etmeyen tertipli ve Usul ül-Fıkha yaraşmayan kelami meseleleri atarak bu kitabı yazmak istedim. O meselelerin başka bir ilme ait oldukları için bu ilimle uzaktan alakası varsa da, buna karıştırılması doğru değildir. Usul ül-Fıkh okuyan kelim biliyorsa, onları tekrar etmesi ona bıkkınlık verir, bilmiyorsa ona anlatmak zor olur. Her ne kadar şerh edilmiş olsa da, bütün emeğini ve zamanını onları öğrenmeye verir, bu ilimden gayesine erişemez. Bunun için bu babları Usul ül-Fıkh'tan kaldırmak gerekti. Şerhte olmayan bazı şeyleri burada zikrettim.

Usul-ül-Fıkh terimine ve onun tafsilatlı tanımına ilk defa 'el-Mutemed' de rastlıyoruz. Yazar eserinin hangi konuları içine alacağını anlatır ve genel başlıkları zikreder.

El-Mutemed'in Düzeni

Kitaba bir giriş yaptı ve Usulde kullanılan bazı kavramaları açıkladı: 3- 36

Usulun, fıkhın, hakikat, mecaz, şeri hakikat, urfi hakikat, Allah'ın kitabında mecazın olduğu, edatlardan bahsediyor.

Bundan sonra kitabı 8 bölüme ayırıyor ve her bir bö-

---

¹⁷ Birinci baskısı 1964, Şam, M.Hamidullah inceledi. İkinci baskısı, Halil Meys, Beyrut, 1983.

lümü 'el-Kelam fi....' olarak ünvanlandırıyor. Diğer başlıkları bölüm (bab) olarak ayırıyor.

Birinci cilt:

1- el-Kelam fil evamir- Emirlere dair konuşma. Bütün emir konularını içerir. 37- 186

Birkaç başlık: Yap emri gerekliliği bildirir, yasaktan sonra emir sigası, mutlak emir bir defa mı, çok mu, emirlerin şartlı olması, yasak (nehiy) fesadı (bozukluğu) bildirir mi? Gibi.

2- Umum ve husus konuları. Anlam bakımından umumi, lafız bakımından hususu tahsis ve şartları, mutlak, mukayyed tebliğin ertelenmesinin cevazı 189- 332

3- Fiiller konusu. Hz. Peygamberin fiillerinin kısımları, Hz. Peygamberin fiilleri ve sözleri çatışırsa 334- 359

4- Nasih ve mensuh konusu 363- 422

İkinci cilt:

5- İcma konusu. Çağların icmaı, icmada aynı çağın müçtehitleri olmalı, deliller ile icma çatışırsa, icma bilme yolu 3- 71

6- Haberler konusu. Teklik haber ilmi getirmediği, teklik haberler ibadetin cevazı, ravilerin durumları, ravinin görüşü rivayetine ters olursa 73- 187

7- Kıyas ve içtihat konusu. Akıl şeri kıyasa göre ibadeti çirkin görmez. Hz. Peygamber içtihatla ibadet eder miydi? İstihsan konusu, delillerin çatışması, istihsan hükümde bir yöntemden, daha kuvvetli bir yönleme dönmedir. İlim ehline yakışan budur. 189- 313

8- Haram ve mubah konusu. Akli delille bilinen, şer'i delille bilinen 315- 355

9- Müftü ve fetva isteme konusu 355- 398

Ekler 403- 459

I- El-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm

Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm (384-456h. 994-1063m.) Zahiri, kendine has bir üslup ve yöntemle bu eserini kaleme almıştır. Kendisi bir filozof olmasına göre ehlisünnet ve diğer mezheplere karşı mücadelesinde bazı aşırılıkları bir yana, başarılı sayılır. Mantığı ve muhakemesi kuvvetlidir. Zahiri yani lafızcı ve nass'cı olmasından dolayı Kuran'ın ve sünnetin anlaşılmasına çalışır.

Zahiri mezhebinin kurucusu, Ebu Süleyman Davud b. Ali Isfehani (200-270h. 815-883m.) Kuran ve sünnetin sözlerinin zahiri (sözlük) anlamlarına dayanır. Üç usul dayanağı vardır. Kuran, sünnet ve icma. Ancak zorlama görüşe (re'y) başvurur ve buna kanıt (delil) ve istidlal (kanıtla sonuç çıkarma) der.

İbn Hazm, düşünme ile ilimle ilgili bir girişten sonra kitabının bölümlerini kendisi verir. Bunları zikreder kitabın içeriği konusunda bir fikir verip konuların neler olduğu da öğrenilmiş olarak kitabı tanıtılmış olur. İbn Hazm, Kuran, sünnet, içtihadı dayanarak tartışmalarını yapar. Biz, icmaı toplu içtihat kabul ettiğimizden onu zikretmeye gerek görmüyoruz.

El-İhkâm fi Usûl'il-Ahkâm'ın Düzeni

8 cüz (kitap) olarak yazılmış iki cilt halinde 1985 yılında Beyrut'ta yeni baskısı aynen yapılmıştır. 40 baba bölünmüş. Birinci cüzün babları birer satırdan ibaret sadece başlıkları bildirir. On üçüncü babdan sonra babların altında değişik sayıda bölüm (fasıl) halinde başlıklar vardır.

1.cüz: 11.bab, Haber (iki bölüm, fasıl) 95- 133

2.cüz: 19 bölüm haberlere devam 145- 275

3.cüz: 12.bab, emirler ve nehiyeler 15 bölüm (fasıl) 275- 358

13.bab umum, husus (6 bölüm) 361- 420

40 ▪ İslam Hukuk Felsefesi: Usûlü'l-Fıkıh İlmi

- 4.cüz: 14.bab, cemi (çoğul) 421- 426
15.bab, istisna (iki bölüm) 429- 440
16.bab, kınaye 445
17.bab, işaret 446
18.bab, mecaz ve teşbih 447- 456
19.bab, Hz. Peygamberin fiilleri 458- 475
20.bab, nesih konusu 475- 531
21.bab, muteşabihler 532
22.bab, icma 15 bölüm 538- 629
5.cüz: 23.bab, istishab 3- 46
24.bab, hüküm konusu 47- 60
25.bab, ihtilafın yerilmesi 61- 67
26.bab, hak tektir 68- 82
27.bab, kural dışı (şaz) 83- 85
28.bab, ravi sahabe 86- 99
29.bab, delil 100- 102
30.bab, İslam şeriatının mumin ve kafire gerekliliği 103- 114
31.bab, dini öğrenme 115- 133
32.bab, eylemlerde niyetin gereği 134- 152
33.bab, önceki peygamberlerin şeriatı 153- 179
6.cüz: 34.bab, Katu'z zeraî 180- 194
35.bab, istihsan 195- 232
36.bab, taklidin iptali 233- 333
7.cüz: 37.bab, hitap delili 335- 383 (5 bölüm)
8.cüz: 38.bab, dinde kıyasın iptali 384- 582
39.bab, dinde delillerin iptali 583- 628
40.bab, ictihad 629- 643

İ- El-Burhan fi Usul'il-Fıkh

Abdumelik b. Ebi Abdullah b. Yusuf Cüveni'nin (419-478h. 1028-1085m.) 'el-Burhan' adlı eserini Katar devleti Emiri Şeyh Halife b. Hamed Al'Sani tarafından (1399h. 1978m.) yılında iki cilt olarak basılmıştır. Fıkıhta Şafii olan Kelam alimlerinden biridir.

İmamı Cüneyni 'el-Burhan'ı tespit ettiği bir düzene göre yazmamıştır. Burada önemli husus Usul ül-Fıkh'ın üç temel kaynağını zikretmiş olmasıdır. a)Kelam ilmi, b)Arapça ve c)Fıkh'tır. Konular: fasıl, mesele ve el-Kavl olarak ayrılmıştır.

El-Burhan'ın konuları:

Birinci kitap:

1. Bölüm: Şer'i hükümlerin kaynağı 9- 23
1. Bölüm: Yükümlülük (teklif) 25- 33
2. Bölüm: Bilgi nazariyesi, akıl ve ilim 36- 67
3. Bölüm: Beyan ve yorumlama 70- 86
4. Bölüm: Lügat çalışması ve edatlar 86- 103
5. Bölüm: Emir sigası 115- 128
6. Bölüm: Emrin mutlak oluşu 139- 169
7. Bölüm: Kayıtlı, şartlı emir 171- 178
8. Bölüm: 'Yok'a emir olur mu? 180- 188
9. Bölüm: Yasaklama (nehiy) 190- 214
10. Bölüm: Şer'i hükümler 217- 220
11. Bölüm: Umum ve husus deyimleri 225- 232
12. Bölüm: Nas, zahir, mücmel 236- 251
13. Bölüm: Mutlak, şartsız sigalar 259- 271
14. Bölüm: Dilin özellikleri ve farkları 273- 298
15. Bölüm: Dilin zamanla ilişkisi 298- 312

- 16.Bölüm: Nas, zahir, mücmel, müteşabih 314- 323
17.Bölüm: Kur'an ve sünnetin tahsisi 327- 351
18.Bölüm: Kavram sorunu 353- 382
19.Bölüm: Hz. Peygamberin ismeti, sözleri, fiilleri 386-394
20.Bölüm: Hz. Peygamberin fiillerinin hükmü 403- 408
21.Bölüm: Geçmiş şeriatla ilgili meseleler 411- 417
22.Bölüm: Yorumla ilgili sorunlar 424- 486
23.Bölüm: Haberlerin değerlendirilmesi 488- 491
24.Bölüm: Raviler, değerlendirilmeleri, senetler 516-612

İkinci kitap:

- 26.Bölüm: İcma, icma edecekler ve hükmü 618- 673

Önemli bir kural:

'Fakihlerin dillerinde icmanın dışına çıkan, inkar eden kafir olur, sözü yaygınlaştı. Bu kesinlikle batıldır. İcman aslını inkar eden kafir olmaz. Kafir olur demek ve İslam'dan uzaklaştı demek, kolay ağza alınacak bir söz değildir.' El-Burhan 724.

İkinci cilt:

Üçüncü kitap: Kıyas

- Bölüm: 1, 2- Kıyasın delil oluşu, mahiyeti, kısımları 676-753
Bölüm: 1, 2, 3, 4, 5- Kıyasta illet çeşitleri, kıyasta tard¹⁸, aks¹⁹, benzerlik, kıyasın dereceleri 756- 864
6. Bölüm: İletli ve illetsiz hükümler 865- 897
7. Bölüm: İletlerin kısım ve çeşitleri 901- 945

---

¹⁸ Tard: İletin bulunmasıyla hükmün bulunması, illet varsa hüküm vardır.

¹⁹ Aks: İletin bulunmamasından hükmün bulunmaması, illet yoksa, hüküm de yoktur.

8. Bölüm: İtirazlar 954- 997
9. Bölüm: Neshin gerekleri 1001- 1085
10. Bölüm: Yanlış itirazlar 1086- 1108
11. Bölüm: Asıl ve vasıf sorunu 1110- 1119
12. Bölüm: İstidlal konusu 1127- 1158
13. Bölüm: Yönlendirme (tercih) konusu 1176- 1251
14. Bölüm: Kıyaslarda tercih 1252- 1409
15. Bölüm: Nesih konusu 1412- 1454
16. Bölüm: İçtihat konusu 1455- 1480
17. Bölüm: Fetva konusu 1483- 1545

J- Pezdevi'nin Usulü

Ebul-Hasan Ali b. Muhammed Pezdevi²⁰ Hanefi mezhebi alimlerindedir. 482h. (1089m.) yılında ölmüştür. Usule dair bu eserini fukaha (tümevarım) metodu üzerine yazmıştır. Bu eserin bir çok şerhi yapılmıştır. Abdulaziz Buhari (730h. 1329m.) tarafından yapılan şerhi dört cilt olarak İstanbul'da basıldı (1308h. 1890m.). 'Keşful Pezdevi' adıyla basılan bu şerhin kenarında metin ayrıca basılmıştır. İçindeki konuların ana başlıklarını vermek, Usulül-Fıkhın gelenekleşen konularını bildirmek için önemlidir. Asıl metnin konularını vereceğimizden ötürü, şerhin de sayfaları verilmiş olacak. Düzenli bölünmemiştir.

Birinci cilt:*

- 1- İlim, fıkıh, hikmet açıklaması 7- 18
- 2- Şeriat kaynağı: Kitap, sünnet, icma 19- 20
- 3- Kuran'ın tanımı, Farsça Kur'an okuması 21- 25
- 4- Kuran'ın mana ve lafız bakımından kısımları 26- 30
- 5- Husus, umum, müşterek, mücemel, muhkem 30- 55

---

²⁰ Maveroun-Nehir de Nesefe yakın bir şehir.

* Sıra numaralarını biz koyuyoruz.

44 ▪ İslam Hukuk Felsefesi: Usûlü'l-Fıkıh İlmi

- 6- Müteşabih ve hikmeti 55- 60
- 7- Hakikat, mecaz, kinaye, delalet 61- 84
- 8- Nakli deliller ve dereceleri 84- 101
- 9- Emir ve kısımları 101- 132
- 10- Eda ve kaza emrinin hükmü 133- 154
- 11- Mutlak emir ve tehiri 254- 291
- 12- Umumun hükmü ve tahsisi 291- 315

İkinci cilt:

- 1- Umumi lafızlar ve sözler 2- 34
- 2- Zahir, nas, müfesser ve muhkem 34- 109
- 3- Dil ve edatların manaları 109- 210
- 4- Nazmin dört çeşit anlamı 210- 253
- 5- Muvafık ve muhalif kavramı 253- 298
- 6- Azimet, ruhsat ve kısımları 300- 354
- 7- Sünnet ve rivayet çeşitleri 359- 392
- 8- Ravide dört şart: akıl, kayıt, İslam, adalet 392- 404

Üçüncü cilt:

- 1- Hadislerin tearuzu ve hükümleri 3- 97
- 2- Beş meselede Hanefi ve Şafi ihtilafı 97- 102
- 3- Ravilerin çokluğunun tercih sebebi olmadığı 102- 110
- 4- İstisnarların ve açıklamalarının hükmü 110- 154
- 5- Neshin tanımı, çeşitleri, şartları 154- 209
- 6- Hz. Peygambere uymanın meşruluğu 209- 226
- 7- İcma ve çeşitleri, şartları 226- 267
- 8- Kıyasın delil olması, şartları 267- 402

Dördüncü cilt:

- 1- Kıyas ve istihsan 2- 14
- 2- İçtihat şartları 14- 32
- 3- İletin tahsisi, hükmün tahlili, illetin hükmü gerektirme-

- si, birden çok illetin bulunması 33- 132
- 4- Şer'i hükmün çeşitleri: Allah'ın sekiz hakkı 134- 155
- 5- İnsanların hakları ve hükümleri 157- 187
- 6- İletin yedi çeşit olduğu 187- 229
- 7- Aklın hükmü gerektiren illet olduğu 229- 237
- 8- Ehliyetin çeşitleri 237- 262
- 9- Ehliyete engel tabi'in sebepleri 262- 329
- 10- Ehliyete engel suni (arizi) sebepler 329- 401

Abdülaziz Buhari 4. sayfada şöyle diyor: Amcam ve hocam Muhammed b. Muhammed al-Maymurgi'den bu kitabı Serahs'da Melekiyye Abbasiye medresesinde okudum. O da Muhammed Kerderi'den Esbatuş Şeria'ya kadar, geri kalanını Haherzade Muhammed Abdulkerim Kerderi'den, o da Burhanuddin Ali b. Ebu Bekir Reşdam'den, o da Necmeddin Ebu Hafs Ömer Nesefi'den, o da müellifin kendisinden okudu.

K- Serahsi'nin Usulü

Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Serahsi (490h. 1096m.)²¹ bu eserini Özgen'de (479h. 1086m.) yazdı. Hanefi büyük alimlerinden biri olan Ebu Bekir Serahsi'nin bu 'usul' eseri fıkıhçıların yönteminde yazılmış en iyi eserlerden biridir.

Ön sözünde kitabın yazılmasının sebebini şöyle anlattı: 'Muhammed b. Hasan'ın²² kitaplarını şerh edince onlardan alıntı yapacaklara, şerhlerin hangi esaslara göre yapıldığını anlatmak istedim. Esasları öğrenirken ferî meseleleri daha iyi anlasınlar ve ferî meseleleri anlatırken yapılacak yanlışları bulmakta kendilerine bir rehber bulunsun.'

Düzeni şöyledir. Bölüm sayıları bizdendir.

²¹ Bazıları 483 yılında öldüğünü yazıyorsa da, eserin yayıncısı Ebul-Vefa Afgani 490 yılını yeğlemiştir

²² İmamı Azam'ın öğrencisi, Hasan Şeybani.

1- Bölüm: Emir, tanımı, kısımları, anlamları, zamanla ilişkisi, neyi gerektirdiği

2- Bölüm: Nehiy, tarifi, neyi gerektirdiği, türleri ve hükümlerin sebepleri

3- Bölüm: Hitap sigaları, umum, husus, müşterek, mücmel ve hükümleri

4- Bölüm: Zahir, nass, mufesser, muhkem, müşkil, hafi (gizli), hakikat, mecaz, kinaye, tarifleri, çeşitleri, manaları

5- Bölüm: Arapçada edatların fakihlere göre anlamları

6- Bölüm: Nass ile sabit hükümler

7- Bölüm: Şer'i delil: Kitap, sünnet, icma, kıyas

8- Bölüm: Teklik haber konusunda ihtilaflar

9- Bölüm: Nesih, çeşitleri, kıyas ve icma ile nesih yapıp yapılamayacağı

10- Bölüm: Hz. Peygamberin fiilleri, şer'i hükmü açıklamadaki içtihadı, öncekilerin şeriatı, sahabeyi taklit

11- Bölüm: Kıyas, cevazı, şartları, ihtilafları, rükünleri, istihsan, istishap, şartları

12- Bölüm: Tercih, hükümler, deliller arasında çatışma ve çözümleme

13. Bölüm: Hükümlerin kısımları, sebep, illet, şart ve çeşitleri

14-Bölüm: İnsanın lehine ve aleyhine sabit hükümlere göre ehliyeti, sorumluluk sebepleri ve şartları

L- El-Mustasfa

Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali (450-505h. 1058-1111m.) Usul-ül-Fıkıh ilmine dair üç eseri vardır.

a) 'el-Menhul min Talikatul-usul' adlı eseri önce

yazmış çok kısa olduğu için daha genişini yazmasını istemişler. Onun peşinden Şifaul-Galil'i yazmıştır. El-Menhul, Muhammed Hasan Heyto tarafından tetkik edilip Beyrut'ta 1990'da basılmıştır.

b) Şifaul-Galil eseri. 1971 yılında Dr.Hamd Kubeysi tarafından 4 yazma nüshayı tetkik edilerek basılmıştır. Nüzhalının farkları ile 600 sayfadır.

c) el-Mustasfa eseri, Mısır'da 1322h. 1904m. yılında iki cilt halinde basılmıştır. Bunda mantıki bir düzen izlemiştir. Kitabı dört kutuba ayırmış ve diğer konuları bu kutulplara yerleştirdiğini mantıklı bir biçimde anlatır.

1- Birinci kutup: Hükümler hakkında olup hükümle ilgili bütün konular bunun içinde anlatılır.

2- İkinci kutup deliller konusunda olup onların esasının kitap, sünnet, icma olduğu ve diğerleri de bu bölümde ele alınır.

3- Üçüncü kutup, delillerden hüküm çıkarma keyfiyetine dairdir.

4- Dördüncü kutup, hüküm çıkaran müctehitler ve şartlara aittir.

İmamı Gazali, el-Mustasfa'nın başına elli küsür sayfalık felsefe ve mantık ilkeleriyle ilgili bir önsöz koymuştur. Ancak Abdulcabbar'ın 'el-Umed'inin çok felefi olduğunu Ebul-Huseyin Basri'nin ona yaptığı eleştirinin Gazali'yi etkilediği anlaşılıyor. Zira Gazali Ebu Zeyd Debbusi'yi fıkıh meselelerini misal olarak çok zikretmekten, kelamcıları mahir oldukları Kelamı bir ilme karıştırmaktan, bazı nahiv ve lügatçıları da fazla dil meselelerine yer vermekten dolayı eleştirdiği halde, usulü'nün baş tarafına oldukça hacimli bir mantık kısmı ve felsefeye ayırması dikkat çekicidir. Bu meseleleri her konuda dile getirmektense, onları baş tarafa koymayı yeğlemiş olabilir. Burada şu husus önemli oluyor.

Usul-ül-Fıkıh Kelami konulardan ayrılamaz. Aslında her zaman demekten çekinmediğim sözüm şudur: İslam alimleri iki ilim icat ettiler. Biri kelam ilmi (theology) öbürü de Fıkıh usulü ilmi. Fıkıh usulunde her iki yöntemi: Kelam yöntemi ve fakihlerin yöntemini de kastediyorum.²³

İmamı Gazali'den sonra Usul-ül-Fıkıh ilminin baş tarafına Kelam ve Mantık ilkeleri en çok koyan 'Fusul ül-Bedayi fi Usuliş-Şeriayı' adlı eserin sahibi Muhammed b. Hamza b. Muhammed Fenari (751-834h. 1350-1430h.) olduğunu görüyoruz.

M- Bediun-Nizam

Muzafferrddin Ahmed b. Ali İbn Saati (694h. 1294m.) ilk olarak Kelamcılarının yöntemi ile fakihlerin yöntemini birleştirendir. Ön sözünde Pezdevi'nin Usulü ile Amidi'nin 'el-İhkam'ını bir araya getirmiştir. Her ikisini hülasa ederek eserini kıymetli cevherlerle süslediğini ifade eder. Fakihlerin ve Kelamcılarının yöntemlerini birleştirmiş olduğundan her iki tip alimler tarafından şerh edilmiştir. Müellif eserini dört kaide üzerine düzenlediğini ifade eder.

- 1- Mebadi ilkeler
- 2- Nakli deliller
- 3- İctihat, müftü ve fetva isteyen
- 4- Tercih etme ve yöntemleri

N- Tenkîh'ul-Usul

Sadruş-Şeria Ubeydullah b. Mesud Mahbubi Buhari (747h. 1346m.) bu eseri yazmasının sebebini şöyle anlatıyor:

'Büyük alimlerin Pezdevi'nin Usulüne her vakit ve zamanda değindiklerini gördüm. Aslında Pezdevi'nin usulü,

---

²³ Kelam ilmini Müslümanların kurduğunu 1985 yılında Paris'te Unesco'da Musa b. Meymun'un Yuvarlak Masa sempozyumunda ortaya attım ve savundum.

delilleri açık olmakla beraber manaları taştan ibarelerin içine yerleştirmiş, ince nüktelerine uzaktan işaretlerle iktifa edilmiş olduğundan, bazılarının manalarını iyi anlamaktan eksik oldukları için zahiri lafizlerine dil uzattıklarını gördüm de onun tertibini ve arıklanmasını arzu ederek, kastettiği manayı açıklamaya ve anlatmaya, akli kaideler üzerine onu inşaaya koyuldum. Bunun yanında Fahreddin Razi'nin el-Mahsül'ündeki ve İbn Hacib'in Usul'ündeki bahislerin hulasının yanında ince ve güzel tetkik araştırmalar ekledim. Bu 'Tenkih' kitabını yazınca bazı arkadaşlar onu istinsah etmeye ve münakaşaya koyuldular, nüshalar etrafa yayıldı ve metinde biraz değişiklik, silinmeler ve ilaveler oldu. Bu şerhi yazarken metni eskisi gibi korumaya dikkat ettim. Bu kitabın derin tetkiklerine benzerini yapan benden önce geçmemiştir.'

Sadruş-Şeria'nın bu ifadesinden Usulün tarihin bir dönemine bazı ışık huzmeleri aksedebilir. Bazı alimlerin usul Pezdevi'yi iyi anlamadıklarını, usul Pezdevi gibi pek uzun ve hacimli olmayan, orta boyda bir eserden usanç getirmiş oldukları ve bunun için kendisinin Usul'a dair özet bir eseri çıkınca onu kapıştıkları, hem özet küçük bir esere ihtiyaç duyulduğu, hem de onun da anlaşılması için tekrar şerh edilmeye lüzum görüldüğü anlaşılıyor.

Sadruşşerianın kendisinin önce yazıp sonra şerh ettiği 'Tevzih' eserinin düzenini görelim. Bir kitabın düzeni en iyi nelerden bahsettiği içindekiler listesindeki konularla anlaşılır. Kitabı dört temel köşeye ayırıyor. Bunlar Usul-ül-Fıkhın kaynakları sayılan kitap, sünnet, icma, kıyas:

a) Kitabın birinci kısmı:

1- Kuran – Burada Kuran'ın tanımı ve burayı iki baba ayırır. Birinci bab – lafzın manaya delalet etmesi. Kitabın (yani lafzın) manayı ifade etmesi haberdır. Haber sabit olmazsa yalan olur. Haber cümlelerinin hüküm (emir ve ne-

hiy) ifade etmesi mecazidir. Kuran'ın (lafız) nazımının bölümleri dörde ve her biri de dörde ayrılarak 16 kısım olur. İkinci bab, lafzın şer'i hükmü ifade etmesidir. İkinci bab şer'i hükmü ifade etmesi inşa cümlesidir. Emirler ve nehiyeler inşa cümlesidir. Onlarda sabit olmayan yanlış olur. 49-282

283 – (Arada kader ve cebir konusu hüsnu kulh meselesi dört mukaddimedede anlatılır 327- 373) 427

2- İkinci temel konu, sünnettir 428- 496

3- Üçüncü temel konu, icma 498- 516

4- Dördüncü temel kaynak, kıyas 517- 640

b) İkinci kısım:

Hüküm haram biaynihi

Haram bigayrihi 647- 716

Aklın tanımını 716- 722

Ehliyet 726

Fıkıh meseleleri 736- 798

Taftazanının mezhebi- Kadı Ebu Zeyd, Şemsul-Eimme, Fahrul İslam gibi adamlarımızın çoğunluğu, demesiyle Hanefi sayılmaz mı? 1/308, Telvih, İstanbul, 1/304 Beyrut baskısı.

O- Fusulül-Bedayı' Fi Usulüşşerayi

Muhammed b. Hamza b. Muhammed Fenari (751-834h. 1350-1430m.) kitabı önce bir giriş ve matlab olmak üzere ikiye ayrılır. Sonra giriş dört maksadan ve matlabın da iki mukaddime ve iki ana konu (maksat) ve sonuç olarak düzenlendiğini görüyoruz. Kitap iki cilt olmak üzere İstanbul'da 1289h. 1872m. yılında basılmıştır.

Birinci cilt:

1- Giriş dört maksattır 4

a) Mahiyet 5

- b) Usul ilminin faydası 10
  - c) Konuyu tespit 11
  - d) Kelam ilminden, Arapçadan, mantıktan istifade etme 15
- 2- Matlab (esas) konu
- a) Birinci mukaddime, konunun çeşitliliği 16
  - b) İkinci mukaddime, üç maksat 18
- A) Kelam ve mantık ilkeleri 18- 69
- B) Dil bilgisi kuralları 69- 159
- C) Hükümle ilgili hükümler 159- 232

İkinci cilt:

- a) Birinci maksat şer'i deliller 2
- 1- Kuran'ı Kerim'le ilgili bütün konular 2- 198
- 2- Hz. Peygamberin sözleri, işleri, takriri 198- 254
- 3- İcma, çeşitleri hükümleri 254- 274
- 4- Kıyas, hükmü, şartları, delilleri 274- 367
- 5- Esbabuşşeria (kanunların gerekçeleri) 376- 382
- b) İkinci maksat iki kısımdır.
- 1- Delillerin çatışması (tearuz) 392- 400
- 2- Deliller arasındaki tercih sorunu 400- 412

Sonuç: İctihat, şartları, hüküm, taklit, fetva 415-436 Muhammed Fenari, Gazali gibi usulünün baş tarafına mantık ve kelam ilke ve kurallarını koymuştur. Tümevarım ile tündengelim yöntemlerini kullanmıştır.

